

ОШКАДЕРОВ І. Г.,
аспірант кафедри права
та публічного адміністрування
(Маріупольський державний
університет)

УДК 342.72/.73

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано питання щодо розвитку прав людини в Україні, досліджено конституційні нормативні акти, що регламентували та визначали права людини протягом становлення незалежності України. Доводиться, що кожному етапу історичного розвитку держави притаманна юридична концепція прав людини та відповідна система прав та обов'язків.

Ключові слова: права людини, розвиток прав людини, конституційні права, концепція прав людини, система прав та обов'язків.

В статье проанализированы вопросы развития прав человека в Украине, исследованы конституционные нормативные акты, которые регламентировали и определяли права человека в течение становления независимости Украины. Акцентировано внимание на том, что каждому этапу исторического развития государства присуща юридическая концепция прав человека и соответствующая система прав и обязанностей.

Ключевые слова: права человека, развитие прав человека, конституционные права, концепция прав человека, система прав и обязанностей.

The article analyzes issues related to the development of human rights in Ukraine, examines constitutional legal acts regulating and defining human rights during the establishment of Ukraine's independence. It turns out that every stage of the historical development of the state is inherent in the legal concept of human rights and the corresponding system of rights and obligations.

Key words: human rights, development of human rights, constitutional rights, concept of human rights, system of rights and responsibilities.

Вступ. Формування думок, ідей та концепцій щодо розвитку прав людини бере свій початок із давніх часів. Питання є важливим для будь-якої держави, що підкреслюється дослідженнями історичних подій (античні часи, буржуазні революції тощо) та демократичними процесами сьогодення. У сучасний період в Україні, в умовах євроінтеграційних процесів, права людини набувають нового змісту. Здійснення реформ у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, у правоохоронних органах, системі правосуддя підкреслюють необхідність нового тлумачення деяких прав людини та громадянина. Тому для визначення шляхів подальшого удосконалення прав людини необхідно визначити концептуальні передумови їх розвитку.

Питання прав людини в Україні досліджувалось в наукових доробках провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: М.О. Баймуратова, Є.О. Гіди, О.М. Гончаренко, А.М. Колодія, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, В.Я. Тація та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження передумов розвитку прав людини в Україні та визначення особливостей такого розвитку, що притаманні Україні.

Результати дослідження. Права людини в Україні почали розвиватися у давньому звичайному праві. Варто визнати, що звичайне право, насамперед, було спрямовано на підтримку панування феодалів, але в деяких випадках воно встановлювало певні гарантії для нижчих верств населення. Перший писаний кодифікаційний акт – «Руська Правда» – також захищав заможне населення. Згодом «Руську Правду» і давні правові звичаї замінили акти великокнязівської влади, серед яких найбільше значення мали Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 рр., які закріпили низку принципово нових підходів до прав людини. Офіційно встановлюється єдність законодавства для підданих держави та їхня рівність перед законом. Було проголошено недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду, право на розгляд справи неупередженим судом, а також право на адвокатську допомогу, зокрема і для осіб, які не здатні її оплатити [1, с. 22–23]. На початку XIV ст. почало розвиватися Магдебурзьке право, яке стало підставою для розвитку місцевого самоврядування.

У 1648–1694 рр., в період національно-визвольної війни принципи рівності, свободи та поваги до гідності людини, що панували у Запорізькій Січі поширилися всією Україною. Можна стверджувати, що на той час в українській державності була започаткована майбутня республіканська форма правління, знову розвинулися національні, релігійні й економічні права, але згодом були обмежені права і вільності селян. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. була першим конституційним актом в Україні. Конституція захищала жінок і дітей, обмежувала податкові стягнення, згідно з нею, гетьман повинен був забезпечувати додержання непорушних громадянських вольностей [2]. Варто зазначити, що Конституція Пилипа Орлика 1710 р. гарантувала багато прав і свобод. Водночас розуміння прав людини було досить обмеженим.

Селянська, земська, міська, судово, військова й інші реформи, які здійснювалися з 1860 р., стали наступним кроком у розвитку прав людини в Україні. Вони були спрямовані на скасування кріпосного права, розвиток місцевого самоуправління, зміни у здійсненні правосуддя. У зв'язку з поділом України в середині XIX ст. між Росією та Австро-Угорщиною, посилилася суспільна увага до проблем прав людини [3, с. 92–101].

Особливо вплинув на розвиток прав людини М.П. Драгоманов. Він зазначав, що права людини є підставою для розбудови всієї системи державності, тому що саме права людини є запорукою прогресивного розвитку суспільства. Він теоретично довів: права людини становлять єдиний комплекс, і пріоритетність якоїсь групи прав і свобод не тільки не сприяє розширенню прав і свобод людини загалом, а й порушує всі інші права та свободи [4, с. 23]. Напрацювання М.П. Драгоманова дістали свій розвиток у дослідженнях М.С. Грушевського, зокрема в його конституційному проекті 1905 р., яким передбачалося право українців на українське громадянство. Він наголошував на визнанні української мови офіційною та вільному використанні інших мов. Також в його працях підкреслювалися необхідність рівноправності жінок і чоловіків, забезпечення особистої свободи людини, відокремлення церкви від держави тощо [5, с. 69].

У подальшому права людини були розвинуті в Царському маніфесті від 17 жовтня 1905 р., який проголошував «непорушні основи громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зборів і спілок» [6].

Наступним важливим кроком у проголошенні прав людини в Україні була доба Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Кожна республіка розробляла власні конституційно-нормативні акти. Так, наприклад, 1918 р. був розроблений конституційний проект «Основи державного устрою Галицької Республіки», який приділяв значну увагу «Загальним правам горожан держави» [7].

Конституція Української Народної Республіки 1918 р. та «Закон про тимчасовий державний устрій України» Української Держави у період Гетьманату 1918 р. також регламентували правовий статус особи [8, с. 84]. Вони передбачають право на свободу й особисту недоторканність, право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу думки, совісті, релігії, свободу вираження поглядів, свободу зборів і об'єднань [9, с. 16–23]. Варто зауважити, що згадані Конституції республік не містили право на життя, заборону смертної кари, заборону катування, рівність чоловіка та жінки.

III Універсал Української Центральної Ради проголошував свободу слова, друку, віри, союзів, страйків, недоторканість особи і помешкання, право і можливість вживання місцевих мов у відносинах з усіма установами. Конституція Української Народної Республіки 1918 р., проект Основного Державного Закону Української Народної Республіки значну увагу приділяли правам громадян України [10, с. 27–28].

Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1919 і 1929 рр. визначали ширший за обсягом перелік прав людини, ніж попередні Конституції [11, с. 129–133]. На підставі Конституції 1919 р. впродовж десяти років сформувалася радянська модель правового статусу людини, для якої характерним було негативне відношення до приватної власності, розвиток адміністративно-командної системи управління.

Особливістю Конституції 1929 р. було те, що як і Конституція 1919 р. вона також закріпила диктатуру пролетаріату, але політичні права були більш диференційовані. Так, у ст. 5 Конституції 1929 р. було зазначено, що «Українська соціалістична радянська республіка забезпечує політичні права для трудящих мас, без різниці статі, віри, раси і національності і цілком позбавляє цих прав експлуаторські класи» [12].

Конституції УРСР 1937 та 1978 рр. містили окремі розділи з основних прав та обов'язків громадян, однак розташування їх після розділів із основ суспільного ладу і політики свідчило про пріоритет держави, суспільства над особою, громадянином. Передусім проголошувались економічні та культурні права. Серед політичних прав декларувалось право об'єднуватись у політичні партії, що за умов монопартійного режиму сприймалось як фікція [10, с. 29].

Конституція 1937 р. містила перелік прав людини на працю, освіту, відпочинок, матеріальне забезпечення у старості, а також у разі хвороби і втрати працездатності, недоторканість особи, житла тощо. У ст. 124 Конституції 1937 р. проголошувалася свобода слова, друку, зборів і мітингів, вуличних походів і демонстрацій [13]. Тобто було на вищому законодавчому рівні визначено те, що взагалі неможливо в умовах тоталітарної системи. Конституція 1937 р. знищила всі напрацювання щодо українізації та розвитку національних меншин [14, с. 129].

Конституція 1978 р. вперше визнала право участі громадян в управлінні державними справами. У тексті Конституції 1978 р. спочатку були визначені соціально-економічні та культурні права. Саме ця група прав найбільш розвивалася в суспільстві. Політичні, громадянські й особисті права належали до другосортної групи [15].

Варто визнати, що в Україні протягом всієї історії постійно відбувалися суспільно-політичні зміни в напрямі демократизації. У 1945 р. Україна стала суб'єктом міжнародного права та міжнародних відносин. Становлення України як незалежної держави 24 серпня 1991 р. визначило новий напрям розвитку права людини. Метою новоствореної держави було забезпечення прав, свободи людини і громадянина, дотримання загально визначених принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини. Така мета була зазначена в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Прийняття 9 листопада 1995 р. України у члени Ради Європи вплинуло на подальший розвиток прав і свобод людини та громадянина. Україна приєдналась до європейських конвенцій у галузі прав людини, взяла на себе конкретні зобов'язання щодо імплементації їх норм у національне законодавство.

Важливою віхою в розвитку прав людини є прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., яка містить р. 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Зміст зазначеного розділу цілком відповідає міжнародним актам із прав людини. Він передбачає основні права людини і громадянина, визначає, що вони не є вичерпними, гарантуються державою і не можуть бути скасовані [16].

Із дослідження Конституції України можна дійти висновку, що вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначено систему прав і свобод у всіх основних суспільних сферах; передбачено громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини і громадянина. Тобто такий підхід цілком відповідає сучасній теорії конституційного права.

Конституція України підкреслює, що саме права людини визначають зміст діяльності, повноваження, напрями розвитку та функції держави, органів державної влади та місцевого самоврядування.

У наш час, коли Україна стала повноправним членом європейського співтовариства, виникла необхідність інтегрування міжнародних стандартів у національну систему законодавства. Застосування міжнародного права щодо регулювання та захисту прав людини в національному законодавстві та практиці надасть можливість виконувати міжнародні зобов'язання на належному рівні.

Науковці не мають єдиного погляду на класифікацію етапів розвитку прав людини в Україні. Тому, беручи до уваги вже здійснені дослідження, на підставі історичного критерію й особливостей розвитку України можна визначити етапи розвитку прав людини в умовах еволюції нашої держави.

Перший етап (IX–XV ст.) – зародження прав людини. Характеризувався розвитком звичайного права, що було спрямовано на підтримку панування феодалів, але в деяких випадках воно встановлювало певні гарантії для нижчих верств населення. «Руську правду» і давні правові звичаї замінили Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 рр. Було встановлено: єдність законодавства для підданих держави та їх рівність перед законом; недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду; право на розгляд справи неупередженим судом; свобода віросповідання. У подальшому на розвиток прав людини вплинуло магдебурзьке право.

Другий етап (1648–1860 рр.) – становлення прав людини. Характеризувався розвитком принципів рівності, свободи та поваги до гідності людини, що панували в Запорізькій Січі, а також ухваленням першого конституційного акту в Україні, а саме – Конституції Пилипа Орлика, яка захищала жінок і дітей, обмежувала податкові стягнення, гарантувала багато прав і свобод, але розуміння прав людини було досить обмеженим.

Третій етап (1860–1918 рр.) – реформування та визначення прав людини. Характеризувався скасуванням кріпосного права; ухваленням 17 жовтня 1905 р. Царського маніфесту, де проголошувалися громадянська свобода, недоторканність особи, свобода совісті, слова та зборів; розвитком ідей М.П. Драгоманова та М.С. Грушевського щодо права українців на українське громадянство, рівноправності жінок і чоловіків, забезпечення особистої свободи людини.

Четвертий етап (1918–1990 рр.) – конституційний розвиток прав людини. Протягом зазначеного періоду були ухвалені Конституції, які поступово розширяли перелік прав, але формувалася радянська модель правового статусу людини, для якої характерним було негативне ставлення до приватної власності та розвиток адміністративно-командної системи управління. Найбільше розвивалися в суспільстві соціально-економічні та культурні права, але політичні, громадянські й особисті права належали до другосортної групи.

П'ятий етап (1990 р. – теперішній час) – інтеграційний розвиток прав людини. Характеризується тим, що проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України дозволило розширити права людини, надати їм нового змісту і значення. Прийняття України у члени Ради Європи вплинуло на подальший розвиток прав людини. Україна приєдналася до багатосторонніх європейських конвенцій у галузі прав і свобод людини та взяла на себе конкретні зобов'язання щодо імплементації їх норм у національне законодавство. Ухвалення 28 червня 1996 р. Конституції України надало новий зміст конституційному статусу людини на підставі положень сучасної ліберальної концепції прав людини, згідно із загальноновизнаними нормами в галузі прав людини.

Тобто кожному етапу історичного розвитку держави притаманна юридична концепція прав людини та відповідна система прав і обов'язків.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна дійти такого висновку: історія розвитку прав людини свідчить, що на підставі природно-правових ідей було сформовано сучасні положення щодо основних прав людини та визначено в Конституції України, що саме права людини є найвищою цінністю. В Україні протягом тривалого періоду було сформовано систему прав людини, яка в наш час проголошена в Конституції та інших нормативних актах. В умовах інтеграційних процесів Україна підтримує курс на застосування міжнародних стандартів у національному законодавстві, що позитивно впливає на міжнародний імідж України.

Сучасна система прав людини, визначена в міжнародних і національних нормативних актах є результатом тривалого історичного становлення стандартів, які стали нормою для всього суспільства. Підставою для формування окремих прав людини є та чи інша концепція праворозуміння.

Варто визнати, що сучасна концепція прав людини базується на різноманітних нормативних актах у різних країнах світу, які водночас ухвалюються на підставі міжнародних стандартів. Але в умовах інтеграційних процесів права людини будуть розвиватися з урахуванням національних та історичних особливостей з метою вироблення єдиних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Турута О.В. Становлення і розвиток ідеї права і свобод людини в Україні / О.В. Турута, Н.А. Дубіна // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Ч. 2. – С. 21–27.
2. Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
3. Липитчук О.В. Судова реформа 1864 р. і проблеми формування правової свідомості в Росії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О.В. Липитчук, Н.О. Лешкович // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2014. – Вип. 59. – С. 92–101.
4. Протосавицька Л.С. Права людини в політичних і правових поглядах М.П. Драгоманова. Концепція федералізму / Л.С. Протосавицька. // Науковий вісник Національного університету біо-ресурсів і природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 22–27.
5. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні : [навч. посібник] / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
6. Усенко П.Г. Маніфест 17 жовтня 1905 р., «Найвищий маніфест» («Высочайший манифест») // Енциклопедія історії України : Т. 6 : Ла-Мі / за ред. В.А. Смолія та ін. – Інститут історії України Національної академії наук України. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2009. – 790 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Manifest_17_1905
7. Проект статуту «Основи державного устрою Галицької Республіки». Листопад 1918 р. – Центральний державний історичний архів України. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 1–2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.archives.gov.ua/Sections/Nezalezhnist/D-files-1.php?38#photo
8. Конституційні акти України 1917–1920 рр. : невідомі конституції України / за ред. Ю.Д. Прилюка. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
9. Медвідь А.Б. Щодо закріплення прав людини та основоположних свобод у проектах Конституції Західноукраїнської Народної Республіки / А.Б. Медвідь // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – С. 16–23.
10. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : [монографія] / М.М. Антонович. – К. : Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 262 с.
11. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10–14 березня 1919 р. / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко // Історія української конституції. – К. : Знання України, 1993. – 192 с.
12. Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>
13. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>
14. Мироненко О.М. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 р. // Енциклопедія історії України : Т. 5 : Кон-Кю / за ред. В.А. Смолія та ін. – Інститут історії України Національної академії наук України. – К. : Видавництво «Наукова думка», 2008. – 568 с.
15. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikisource.org/wiki/ Конституція_\(Основний_Закон\)_Української_РСР_1978_р.](https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_(Основний_Закон)_Української_РСР_1978_р.)
16. Конституція України : ухвалена Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

